

TIJDSCHRIFT
VOOR ZENDINGSWETENSCHAP
„MEDEDEELINGEN”

REDACTIE: Ds JOH. RAUWS (Eindredacteur),
Dr F. J. FOKKEMA, Ds B. J. C. RIJNDERS,
Dr K. J. BROUWER, Ds D. CROMMELIN

MET MEDEWERKING VAN: Dr C. W.
TH. BARON VAN BOETZELAER VAN
DUBBELDAM, Dr J. R. CALLENBACH,
PROF. Dr J. A. CRAMER, Dr ALB. C.
KRUYT, PROF. Dr H. M. VAN NES
EN DE ZENDELINGEN DER SAMEN-
WERKENDE ZENDINGSCORPORATIES

77STE JAARGANG - 1933

UITGAVE VAN HET ZENDINGSBUREAU TE OEGSTGEEST

NNEX
BRAR

B

1550

raking zoowel van het Binnenlandsch Bestuur als van enkelen onzer met de menschen, welke aanraking een zeer vriendschappelijk karakter draagt, is er veel van het ongenaakbare tot bescheidener proporties teruggebracht. Inderdaad is een zeer groot deel der menschen nog schuw en is het terrein voor een deel zwaar te bereizen, maar, wanneer men er is, en er niet van buitenaf op een afstand tegen aan ziet, blijken er zich paden te openen, al zijn die ook veelal steil en smal. Toen de omstandigheden ertoe leidden, dat ik een reis dwars door dit gebied zou maken, besloot mijn vrouw mee te gaan, en hebben wij het land samen verkend.

De wijze, waarop men in zulk een land reist, moet uit den aard der zaak geheel aan de omstandigheden zijn aangepast. De officiële dorpen zijn bijna overal leeg, zoodat men geen dragers voor de goederen kan krijgen; daarom moeten die van het punt van uitgang voor den heelen tocht worden meegenomen. Rijst is zeer moeilijk onderweg te koopen, die moet daarom voor 't geheele gezelschap worden meegevoerd. Bijna voortdurend moet men bivakkeeren, waartoe het noodige steeds bij de hand moet zijn. Paarden kan men op een groot deel van den weg niet gebruiken, zoodat men verstandig doet met alles te voet af te leggen. Wanneer men op deze dingen is ingericht en goed kan loopen, is zulk een tocht door de wildernis heerlijk. Door de vriendelijke hulp van den Gezaghebber van Kolonodale werden wij met een motorboot van Kolonodale naar Morowali overgezet, waar onze eigenlijke tocht begon. En bovendien kregen wij nog het onderdistrictshoofd als begeleider mee, die ons zeer goede diensten heeft bewezen.

Tenslotte moet ik nog een enkel woord zeggen omtrent het doel van de reis. Hiertoe is het noodig iets te vertellen van de geschiedenis der bemoeiingen met dit gebied. Het Binnenlandsch Bestuur heeft reeds jaren lang getracht de To Wana ertoe te krijgen enkele wegen door hun land aan te leggen en in dorpen aan deze wegen te gaan wonen. Dit vrije volkje was daartoe niet genegen, zooals wel te begrijpen is. In den beginne meenden de bestuurders, dat men hen dan maar met behulp van soldaten-patrouilles daartoe moest dwingen. Het gevolg was echter, dat de menschen in de bergen trokken en nu heelemaal niet meer onder invloed te krijgen waren. Later

kwamen er ambtenaren, die heel goed inzagen, dat een totaal andere houding moest worden aangenomen: geen dwang maar veelvuldige en persoonlijke aanraking, om op deze wijze vertrouwen te wekken. De eerste Assistent-Resident van Posso, de heer E. Gobée, die als Adspirant-Controleur reeds het zendingswerk had leeren kennen en waardeeren, vroeg nu in 1925 of wij bereid waren scholen te openen in het To Wana-gebied. Hij zag n.l. in, dat het geduldig en gelijkmatig zoeken van het persoonlijk vertrouwen der menschen het best kan worden toevertrouwd aan zendelingen.

Op haar vergadering van 1926 besloot de Conferentie van zendelingen aan het N. Z. G. voor te stellen op de vraag van den Assistent-Resident bevestigend te antwoorden en dezen voorloopig mede te deelen, dat wij bereid waren scholen te openen. Het oorspronkelijke plan was om van het noorden uit te beginnen door een school, die het Landschap reeds had opgericht (n.l. te Bone bae), over te nemen. Van daaruit zou dan geleidelijk kunnen worden uitgebreid. Maar omdat er ook van het zuidelijk deel van To Wana, dat tot het bestuursgebied van Boengkoe behoort, berichten waren gekomen, die de verwachting wettigden, dat een nadere aanraking tot vruchtbare werkzaamheid zou leiden, nam de Conferentie het voorstel van zendeling K. Riedel aan om daarheen een verkenningstocht te maken. Deze had plaats in September 1926. De menschen ontvingen hem overal hartelijk, toen zij vernamen wie hij was en waartoe hij kwam.

Toen het N. Z. G. deze nieuwe uitbreiding had goedgekeurd, meenden wij, dat het werk onder de To Wana nu vlot zou kunnen worden aangevat. In 1926 werd echter de Assistent-Resident Gobée vervangen door een ander, terwijl te Manado een nieuwe Resident werd geplaatst. Het gevolg van deze personenverwisseling was, dat er eenige jaren van zeer onaangename ervaringen met het Binnenlandsch Bestuur volgden, waardoor er van een aanvang met den arbeid in het noordelijk deel van het To Wana-gebied niets kwam, en wij eerst in 1929 konden overgaan tot de opening van twee scholen in Zuid-To Wana, n.l. te Taronggo en Dāsari.

De bewerking van To Wana is dus tenslotte vanuit het zuiden aangevat, en tot op heden door zendeling K. Riedel

vanuit Korowalelo (Mori) geleid. Het was echter van den aanvang af evident, dat dit werk eerst dan op bevredigende wijze verricht zou kunnen worden, wanneer er een zendeling in To Wana zelf woonde en door voortdurende persoonlijke aanraking met de menschen de wegen tot de harten vond. Nu het N. Z. G. een zendeling voor To Wana heeft bestemd, is het noodig een voorloopig overzicht van het geheele gebied te verwerven om te kunnen komen tot een plan, waarmee kan worden begonnen. De aangewezen man tot het maken van een oriëntatie-tocht was de heer Riedel, maar hij werd bij de uitvoering van zijn plan verhinderd door een zeer tijdelijke paniek, die onder de bevolking was ontstaan door een overigens niet zoo belangrijken moord, waardoor alle dorpen waren leeggelopen. Door zijn Europeesch verlot kon hij de reis niet alsnog doen en besloten wij dan gedurende de vacantie van den Normaalleergang te Pendolo de reis te ondernemen, die ik nu ga beschrijven.

Op 11 Juni staken wij 's morgens vroeg met de motorboot van Kolonodale naar Morowali over. Het was prachtig weer, en wij genoten van het mooie gezicht op de grillige omtrekken van den inham van Kolonodale en de kwistig rondgestrooide rotseilandjes, die aan den ingang ervan liggen. Waar wij ook van genoten was de gemakelijkheid, waarmee wij daar prinsheerlijk voortschoten over het water, want wij hadden al vijf loopdagen achter den rug (Pendolo-Kolonodale).

Morowali is een plaatsje, gelegen aan de monding van de Morowali-rivier. Het wordt bewoond door een zeer gemengde bevolking, uit velerlei streken daar verzameld om handel te drijven. Zoo is het dorpshoofd een Gorontalees. De omgangstaal is klaarblijkelijk het Boengkoesch. Toen eenige vrouwen eens naar de njonja (mevrouw) kwamen kijken, bleken ze Boengkoesch te spreken, waardoor wij ons over en weer vrij goed konden verstaanbaar maken; het Boengkoesch en het Beneden-Morisch toch zijn nauw aan elkaar verwant. Deze dames waren anders even onaantrekkelijk als hun dorp: slordig, zonder stijl.

In den namiddag kwam onze begeleider voor dezen tocht kennis maken, het nieuwe onderdistrictshoofd Mbosi. Een

tamelijk klein mannetje met een lange klewang (sabel) opzij; stug in zijn heele manier van doen, geheel onverzorgd van uiterlijk, niet bepaald jong meer en mager. Volgens de verkregen opdracht had hij den vorigen dag al op Morowali moeten zijn, maar hij was van zijn woonplaats, Tokala, komende, opgehouden door de Tiworo-rivier, die bandjirde. Het was heel duidelijk aan hem te merken, dat hij weinig gecoiffeerd was met de opdracht ons te begeleiden. Van zijn standpunt uit bezien zeker niet zonder grond: een njonja erbij, dat kan nog heel wat moeite geven!

Onze reis was zooveel mogelijk van dag tot dag bepaald, omdat wij aan de monding van de Bongka op het eindpunt van den tocht zouden worden afgehaald. Daarbij moesten wij rekening houden met de mogelijkheid van door gezwollen rivieren te worden opgehouden. Den volgenden morgen gingen wij kwart voor zes op weg.

De weg van Morowali naar Oela voert door de breede kustvlakte. Men loopt hier 16 km. zonder één dorp door te komen. Groote gedeelten van den weg zijn lijnrecht, wat aan het geheel iets eentonigs geeft. Een eigenaardig karakter verleenen de vele en zeer hoge tjemara-boomen aan dit landschap, deze reuzen met hun ijle bebladering.

Ongeveer 10 km lang heeft men de Morowali-rivier aan de linkerhand, maar dan niet meer, doordat de weg naar het Oosten blijft loopen, terwijl de rivier vanuit het Noorden komt aanstroomen. Op een plek, 7 km van Morowali, zijn de sporen te zien van het voormalige dorp Ko'ondo. Dit was tot voor enkele jaren een nederzetting van Besoers; deze menschen strijken nu hier, dan daar neer om met het verzamelen en verkoopen van boschproducten hun bestaan te vinden. Deze groep moet nu ergens in het bergland achter Ooë Koeli (Todjo) wonen. In deze streken komen veel menschen uit de berglandschappen voor: het onderhoofd van Oela is een Badaër, het dorpshoofd van Paranonge (bij Bonebae) is een Napoeër.

Wij hadden op dezen weg weinig zon gehad, doordat de lucht bewolkt was; maar toen wij na ruim 17 km loopens aan de Tiworo kwamen, was het toch warm. De Tiworo zag er niet onvriendelijk uit: breed, maar zoo te zien, niet diep, het

water stroomde snel, maar was glashelder. Onze dragers aten eerst hun portie rijst en toen ging het de rivier in, de eerste maal van een ontelbaar aantal keeren op onze reis. De zeer steenachtige bodem maakt het loopen wat onzeker, hieraan moesten wij in de eerste plaats wennen. Maar ook de diepte viel niet mee: tot aan ons middel gingen wij erdoor. Onze begeleider schoof heel lakoniek door het water, keek links noch rechts, zei niets, deed alsof hij moederziel alleen was. Aan den overkant gekomen ging hij rustig staan kijken, hoe wij het er wel zouden afbrengen. Het ging natuurlijk goed, want wij konden tenslotte toch alles best zelf. Van de vijf dragers bleek er maar één in staat met zijn last erdoor te komen, zoodat hij tenslotte één voor één alle vrachten heeft overgebracht. Maar ook zonder iets te dragen kwamen de vier anderen er na veel aarzeling en met veel moeite door. Dat mijn vrouw kalm en als vanzelfsprekend deze waterproef ondernam en goed ten einde bracht, heeft op onzen vriend Mbosi klaarblijkelijk indruk gemaakt. Hij werd actiever, mededeelzamer, ja, op het vriendelijke af. En dit bleef hij, zolang hij ons vergezelde.

Te Oela aangekomen bleek daar wel heel mooi water te zijn, maar geen bivak. Daarom zijn wij doorgegaan naar Taronggo, 6 à 7 km verder. Nog steeds loopt de weg door vlak land; dicht bij Oela slaat men een zijweg in, die recht naar het noorden loopt. Aan het eindpunt van dien weg ligt Taronggo. Wanneer de zijweg is ingeslagen, loopt men na eenigen tijd als in een breeden trechtermond, de bergen komen steeds dichterbij het pad. Dan ziet men in een langgerekt dal, dat van de Solato, aan de oost- en westzijde ingesloten door hoge bergen. Aan het begin van de eigenlijke kloof ligt het dorp Taronggo. Deze kloof met het geheele bergland daar omheen is het woongebied der To Pesangke, een van de stammen, waarin men de To Wana kan indeelen. Deze bergbewoners zijn naar beneden gekomen om op de grens van hun gebied een officieel dorp te stichten. Toch zijn er vroeger reeds uit eigen beweging To Pesangke meer naar het zuiden getrokken. Zoo ook de To Lea, die nu mede Taronggo als hun officieele woonplaats hebben te beschouwen. Het zijn voornamelijk dan deze twee groepen, die te Taronggo zijn samengebracht: de To Pesangke van het

bovenland en de To Lea. Zij hebben één dorps hoofd, maar ieder onderdeel heeft zijn eigen onderhoofd: dat van de To Pesangke uit de kloof heet Bee, en dat van de To Lea heet Pede; want in den regel heeft een hoofd, dat niet uit eigen kring is voortgekomen, geen invloed. Het gelukt daardoor zelden een dergelijke samenvoeging van zelfstandige groepen bijeen te houden. Tot op heden was dit gelukt aan het hoofd Njao.

Te Taronggo is een gehuwde Minahassische zendingsonderwijzer geplaatst, die daar nu ruim drie jaar werkt. Een prettigen indruk maakte, dat het huis van den onderwijzer goed en netjes is gebouwd en het schoolgebouw ruim en van goed materiaal is opgetrokken. Wanneer wij bedenken, dat de bevolking voor den bouw zorgt, deze geheel zelf uitvoert, dan is een dergelijke prestatie in een To Wanadorp alleen mogelijk door de krachtige medewerking van een invloedrijk dorps hoofd.

Toen wij aankwamen was dit hoofd sedert twee dagen ziek: een ernstige aandoening in den onderbuik. Iedere ziekte moet een aanwijsbare oorzaak hebben; zoo ook die van het hoofd, Njao; de Mohammedaansche imam van Oela had hem palmwijn te drinken gegeven, en daarop was hij ziek geworden; het was dus duidelijk, dat in dezen drank een magisch vergif (doti) was gedaan, waarna de ziekte opkwam. Het begon reeds te schemeren, toen wij naar den zieke gingen om onze belangstelling te toonen. Hij lag niet in zijn eigen huis, maar was overgebracht naar een der vele, zeer slecht en onvolledig gebouwde woningen van het dorp.

Njao was een kleine stevig gebouwde man met een snor en een grijzend schippersbaardje. Hij voelde zich klaarblijkelijk erg ziek en was buitengewoon onrustig. Alle middelen, die konden medewerken tot zijn genezing, aanvaardde hij: zoowel bemedicineering van de eigen geneeskundigen, als wat wij hem gaven. Terwijl het steeds donkerder werd, kwamen er meer mannen bij zitten, donkere, kroesharige gestalten. Men sprak het zieke hoofd telkens toe om hem het hart te versterken. „Kapala, pakanoto rajamoe!” (versterk uw innerlijk). Haastig, dringend, zenuwachtig werden de zinnestjes uitgestooten, onrustig klonken de donkere, diepe borststemmen. Er zat iets

van angst in deze atmosfeer, vrees voor een macht, die men niet kon weerstaan. Er moet iets reëls zijn in den greep van de onzichtbare machten, waarin deze menschen zich gevangen voelen. Wij denken zoo licht aan „verbeelding”, aan louter subjectieve gevoelens bij de lieden zelf. Ik geloof toch niet, dat wij hiermee recht doen wedervaren aan de kracht der realiteit, die de vijandige en destructieve machten in het leven van deze, in het dagelijksche leven toch zoo nuchter oordeelende, menschen openbaren. Er is hier een realiteit, waaraan wij geen deel hebben, doordat wij ons daaruit principiëel verlost weten. Niettemin hebben wij haar tenvolte te erkennen, omdat de verlossing van menschen als deze To Wana toch zal moeten beginnen met een collectieve losmaking uit deze omstrengelingen, die alle uitzicht op God belemmeren. Het gaat hierbij niet om een strijd tegen hersenschimmen, maar om een zeer elementaire verlossing, waarvan wij van huis uit geen ervaring hebben, maar die de eerste ingrijpende daad Gods zal zijn aan deze menschen.

Den volgenden morgen inspecteerde ik de school (13 Juni). Over den schoolarbeid en de evangelieprediking spreek ik later (onder 17 Juni). Wat dezen dag zeer de aandacht in beslag nam, was het overlijden van het dorpshef: om 10 uur in den voormiddag stierf hij. Dit sterfgeval zal belangrijke gevolgen hebben, doordat het hef geacht wordt de eenige man te zijn, die het dorp bijeen wist te houden. Het is te verwachten, dat het officieele dorp Taronggo praktisch nog veel minder een woonplaats van menschen zal worden, dan nu reeds het geval was. In het algemeen zijn de To Wana dorpen niet veel meer dan schijn-dorpen: men woont er niet, wat op het eerste gezicht al duidelijk blijkt, wanneer men een dorp binnenkomt. Want de huizen bestaan veelal uit een vloer op palen met een dak erboven, al dan niet voorzien van wanden, waarvan die aan den achterkant meestal ontbreekt; een haard vindt men bij uitzondering in deze huizen, een bewijs, dat ze niet worden bewoond. Wat zal er van Taronggo worden, nu dit dorp dezen ouden leider moet missen? Hoe zal het nu gaan met de school, waarvoor het gestorven hef bijzondere belangstelling toonde?

Als opvolger werd al dadelijk genoemd een neef van Njao, het toenmalige dorpshef van Lemo, Garagesi geheeten. Later vernam ik, dat hij ook inderdaad zijn oom is opgevolgd. Hij lijkt mij geen krachtige figuur. Door meer aanraking met vreemdelingen heeft hij iets beschaafds in zijn manieren en uiterlijk gekregen. Maar deze omstandigheid vergroot het gevaar, dat hij zich te veel met deze lieden inlaat. Het gestorven hef stond niet toe, dat een handelaar zich te Taronggo zou vestigen; hij mocht wel komen zaken doen, maar moest dan weer verdwijnen. Dit hef was dan ook weinig populair bij deze lieden, maar ontzag had hij wel. Ook dit zal nu wel veranderen.

De goeroe zat zeer diep in de put: wat zou er nu van de school terecht komen? Op zijn voorstel hebben wij 's avonds de mannen, die door het sterfgeval in het dorp waren, op de voorgalerij van de goeroewoning verzameld. Daar zaten een kleine dertig mannen op den vloer bijeen, beschenen door het lamplicht. De gitzwarte oogen keken bewegelijk rond. Ik vermaande hen het werk van het pas gestorven, door allen geachte dorpshef niet teniet te doen door zich weer te verspreiden en door de school te laten leegloopen. En men beaamde telkens wat ik gezegd had op een wijze, die aan overtuiging deed denken; daarna hield men nabetrachting om de zaak te doen bezinken. Dat een dergelijke aanmaning van iemand, die komt en dadelijk weer verdwijnt, iets zou kunnen uitrichten, is niet te verwachten. Maar het was een goede gelegenheid wat nader met de menschen in aanraking te komen.

Tegen den avond werd het lijk naar het huis van het hef overgebracht. In den loop van den dag kwamen er steeds meer mannen en vrouwen in het dorp. Als uiting van droefheid hakte iedere nieuwaangekomene eenige pisang- en koffieboomen op het erf van den overledene om en ook de huispalen moesten menigen houw verduren. Van een naverwante van den doode vertelde het onderhef, dat hij geen geestkracht genoeg had om naar den overledene te komen zien; eerst nadat hij tien flesschen rijstebier (pongasi) had gedronken, was hij in staat aan de groote droefheid weerstand te bieden. Drinken van rijstebier is hier klaarblijkelijk het gewone middel om den geest te sterken in tijden van droefheid.

Op 14 Juni vertrokken wij van Taronggo; eerst een zes kilometer naar het zuiden en toen den kustweg verder naar het oosten. Vanaf het punt, waar men op den kustweg komt, is het 5 km naar Tokala, de hoofdplaats. Hier werden wij door de notabelen ontvangen, onder wie de vrouw van het districtshoofd van Noord-Boengkoe; de huidige functionaris heet Abdoellah. Hij was op dit oogenblik niet thuis; te Morowali ontmoetten wij hem even; hij was op weg naar Kolonodale om rijst te brengen. In dezen tijd is het voor de bevolking erg moeilijk om aan geld te komen, teneinde daarmee hun belasting te betalen. Om hieraan tegemoet te komen heeft het Bestuur de mogelijkheid geopend om de belastingverplichtingen te voldoen in rijst, omdat men toch rijst zou moeten inkoopen voor gevangenen, enz. Deze regeling is heel mooi. Alleen zal de controle meer aandacht vragen dan bij betalingen in geld noodig is. Vooral wanneer men met districtshoofden te doen heeft, die in hun hart handelaar zijn, is dit niet eenvoudig.

Te Tokala is sedert 1922 een landschapsvolksschool. Het is in den regel niet gemakkelijk geschikte goeroes voor dergelijke scholen te vinden. Zulke onderwijzers ontvangen heel weinig leiding, wat zich in dezen vorm wreekt, dat de goede onder hen geen bevrediging vinden en de slechte en zwakke zich onmogelijk maken. Onder de landschapsgoeroes treffen wij vele ontslagen zendingsgoeroes aan. Zoo ook dien te Tokala, een Minahasser.

Aan het eind van het dorp werden wij over de Tokala gezet met een prauw. Hier noemt men deze rivier Tokala, bij Taronggo heet zij Solato. Vijf kilometer loopens verder kwamen wij aan het dorp Terongan. Ook hier is een landschapsvolksschool. De goeroe, een jonge man uit het Boengkoesche, wachtte ons met de schoolkinderen op, die ons plechtig het „Wien Neerlands bloed” toefloten. Zoowel te Tokala als te Terongan kan men met Bare'e uitstekend terecht, doordat de menschen daar een Bare'e-dialect spreken.

Van Terongan vijf km verder komt men over een steeds vlakken weg aan de eerste To Wana-dorpen: Wo'omparigi en Lemo. Beide dorpen zijn zeer klein (respectievelijk met 11 en 17 belastingplichtigen), loopen geheel in elkaar over, maar

hebben toch ieder hun eigen dorpshef; dat van Wo'omparigi heet Ko'e, dat van Lemo de reeds genoemde Garagesi. In het huis van laatstgenoemde hebben wij zeer genoegelijk een poos zitten praten. Deze kleine groep wordt samengevat onder den naam „To Wana mpae” (pae = ontbolsterde rijst), omdat zij in vroeger dagen hun schatting aan den vorst van Boengkoe opbrachten in rijst.

Onder de To Wana zijn verschillende stammen te onderscheiden, die hun naam ontleenen aan dien van een berg of rivier in hun oorspronkelijk woongebied. De To Pesangke bewonen het boven-stroomgebied van de Solato en de Tironga. Er moet daar ergens een berg liggen, die Pesangke heet. In het bronnengebied van de Bongka en de Saiboeko, de grootste zijrivier van de Bongka, wonen de To Ooentoe noe Oeë (d.i. oorsprong der rivieren). Ten oosten hiervan, daar, waar de Bongka eerst in oostelijke richting stroomt en daarna naar het noorden ombuigt, wonen de To Boerangasi. Ten noorden van de Maliwoeko en de Menjo'e ligt het woongebied der To Kasiala, een stam die voornamelijk in het dorp Tarawa is samengebracht. Kasiala is de naam van een zijrivier van de Saiboeko, die ontspringt op denzelfden berg als de Kalinsoe. Op het bijgevoegde kaartje heb ik aangegeven, waar naar mijn schatting de woongebieden der vier voornaamste groepen liggen. Geheel overeenstemmend met den huidige toestand kan zulk een lokaliseering niet zijn, doordat op aandringen van het Bestuur de bevolking zich meer en meer aan de wegen gaat vestigen, waardoor er min of meer een menging plaats heeft.

De To Wana mpae woonden tot voor kort in het lage bergland, dat ten westen van Lemo ligt. Van een ronden berg, den Tangko noe Alo (verblijfplaats der jaarvogels), dicht bij het huidige dorp, is men afgedaald om aan den weg te komen wonen.

Toen wij den volgenden dag (15 Juni) den tocht voortzetten, bemerkten wij spoedig, dat wij begonnen het bergland in te trekken. De hellingen waren echter lang niet zoo vermoeiend als de modder, waarvan dit gedeelte van den weg rijkelijk was voorzien. Hoewel wij zelden onder het loopen

regen hebben gehad, was het toch 's nachts verre van droog, hetgeen aan de wegen ook wel te merken was. Het eerstvolgende dorp was feitelijk Karawasa, dat 5 km van Lemo ligt. Maar een klein deel van Karawasa heeft zich afgescheiden en sticht nu halfweg tusschen dit dorp en Lemo een nieuwe nederzetting aan de Oeë mpanapa. Zoo krijgen we dan Karawasa met 23 en Oeë mpanapa met 8 belastingplichtigen, beide dorpen onder één hoofd. Dergelijke splitsingen komen veel voor, zooals uit het verder verloop van het reisverhaal zal blijken. Als reden van de verhuizing naar Oeë mpanapa geeft men op, dat daar het water beter is, terwijl de blijvers zeggen niet te willen scheiden van hun aanplantingen in het dorp Karawasa.

Te Karawasa bleek men feest te vieren en het dorps hoofd noodigde ons uit te blijven overnachten. Hieraan konden wij echter geen gevolg geven, omdat wij ons aan het reisplan moesten houden. Wel hebben wij nog wat gepraat met het dorps hoofd, Talingi geheeten. Deze had n.l. een vraag. Te Karawasa is sedert enkele jaren een landschapsvolksschool. In korten tijd hadden de onderwijzers, jongens van de kuststreek van Boengkoe, elkaar snel opgevolgd. Daarom had het dorps hoofd reeds eerder gevraagd om een goeroe als die te Taronggo en Dāsari (zendingsgoeroes). Nu was sedert een maand op zijn school een piepjonge Minahasser geplaatst, dus een landgenoot van onze goeroes. De vraag was nu: hebben wij nu een goeroe als die van Taronggo? Ik moest de vraag ontkennend beantwoorden en hem uitleggen, dat er ten opzichte van zijn school niets was veranderd. Dit viel hem klaarblijkelijk tegen. Onze begeleider, Mbosi, die als onder-districtshoofd ambtshalve bij deze aangelegenheid geïnteresseerd was, betoogde ijverig, dat de gelaakte veranderlijkheid geen wezenskenmerk van landschapsscholen is. De kapala keek of hij wilde zeggen: „nu ja, maar ondertusschen is mijn ervaring toch anders”. Deze Talingi maakte op mij den indruk wel wakker te zijn.

Weer 5 km verder ligt het dorp Tompontete. Ook dit heeft een splitsing ondergaan: 2 km van Karawasa komt men n.l. aan het dorpje Takanaoetoe, dat deel uitmaakt van Tompontete en ook nog onder hetzelfde dorps hoofd staat. Drie K.M.

voorbij Takanaoetoe komt men aan de rivier Woata, waarover een brug ligt. Dit is voor deze landen zoo iets merkwaardigs, dat 't dorp, 't welk aan den anderen kant dicht erbij ligt, daarna genoemd is: Tompontete (het uiteinde van de brug). De beide andere plaatsen samen tellen ruim 30 belastingplichtigen en staan onder het dorps hoofd Talindoe.

Te Tompontete pleisterden wij in het huis van het dorps hoofd, waar wij kookten en aten. Het huis, dat klaarblijkelijk ook bewoond werd, bestond uit ééne ruime, vierhoekige ruimte; achterin was een haard aangebracht. De haard is lager gelegen dan de huisvloer, zoodat men aan den kant van den haard op den vloer zit met de beenen naar beneden. Voor de verzorging van het vuur onder den kookpot lijkt mij deze inrichting niet praktisch. Bij den haard zaten ook eenige vrouwen en meisjes, die evenals de mannen hun sigaretten rolden en rookten. Vrouwen rooken hier algemeen. Daarnaast kauwt men sirih-pinang. Men verzekerde ons, dat beide gewoonten gelijkelijk waren overgeleverd van de voorouders.

De Woata, die wij vóór Tompontete waren overgegaan, kan samen met de Madale en de Popongkoe beschouwd worden als de bronrivieren van de Tironga.

Weer 5 K.M. verder ligt het dorp Lamowalia, dat op een vrij steile helling is gebouwd. Het is geen groot dorp, nog geen 30 belastingplichtigen en staat onder het dorps hoofd Kambi. Vanaf deze plaats is de zee goed te zien. Nog beter echter een eind verder, vanwaar men een breed stuk van de golf van Tolo zich aan den horizont ziet uitstrekken. Hier ongeveer is de waterscheiding tusschen het gebied, dat naar de golf van Tolo afwatert en dat, hetwelk zijn overtollig water naar de Bongka doet afvloeien, die het verder noordwaarts naar de golf van Tomini voert.

Het volgende dorp is Saloebiro, gelegen aan de gelijknamige rivier, waar wij overnachtten. Het is een klein dorpje, slechts 23 belastingplichtigen, staande onder het dorps hoofd Nggala. Evenals te Tompontete waren ook hier enkele menschen aanwezig. Op een halven kilometer van Saloebiro, niet aan den weg gelegen, is het dorpje Rompo, dat onder het hoofd Tampoendjoe staat en ongeveer 20 belastingplichtigen telt.

Een moeilijkheid vormt hier klaarblijkelijk de vraag, welk materiaal men voor dakbedekking moet gebruiken. De in andere streken veel gebruikte bladeren van den sagopalm kan men niet nemen, doordat deze hier niet voorkomt. Men gebruikt daarom zeer algemeen de bladeren van de rotan, waarvan er drie met de bladstelen tot één stuk dekmateriaal worden samengebonden. Dit materiaal is zeer weinig duurzaam, wat aan de bivakken te merken is.

Toen wij op 16 Juni in de vroege verder gingen, was het druilerig weer, maar het klaarde later op den dag op. Het was alweer ongeveer 5 km verder, toen wij aan het volgende dorp kwamen: Watoekandjoa, gelegen op den hoogen zuidelijken oever van de Bongka. Het dorp was geheel verlaten, en verkeerde in een verren staat van verwaarloozing. Toen wij 3 km langs den zuidelijken oever gegaan waren, daalden wij af naar de Bongka om die te doorwaden. Sedert dien zijn wij deze rivier nog eenige malen overgestoken, maar steeds per prauw. Hier is zij nog doorwaadbaar. Het water kwam tot aan de dijen, maar doordat er een sterke trekking in stond, viel het loopen over den keiachtigen bodem niet mee.

Van deze plaats af loopt men 13 km aan één stuk door een dicht bosch met een onnoemelijk aantal bloedzuigers, tot men aan het dorp Salea komt. Zulk een lange wandeling tusschen het dicht geboomte is somber. Het was dan ook een verademing te komen aan een opengekapte stuk, gelegen aan een zijriviertje, de Sea, waarnaar het is genoemd. Een keurig bivakje was vlak naast de rivier gebouwd, zoodat wij daar geschikt ons maal konden gebruiken. Het eenigszins bejaarde dorpshoofd van Watoekandjoa, Doe'oe geheeten, kwam al spoedig ons groeten. Van hem hoorden wij, dat hij met een deel van de menschen van Watoekandjoa te Sea een filiaal-dorp wil stichten om daar dan tevens rijstakkers aan te leggen. In het geheel telt Watoekandjoa iets meer dan 40 belastingplichtigen; hoevelen hiervan naar Sea zouden verhuizen, wist hij nog niet te zeggen.

Na den maaltijd gingen wij weer verder. De weg gaat steeds op en af, maar is toch niet zwaar. Meer hinder veroorzaakten de bloedzuigers, vooral aan hen, die op de bloote voeten liepen.

Er is een boom, kadjoe awoe geheeten, die in zijn bast een vocht heeft, dat de bloedzuigers bedwelmt. Met een reep van deze bast gewapend, liepen wij verder, telkens even stilstaand om de ondernemende bloedzuigers met de boombast van onze voeten en beenen te verwijderen.

In dit bosch komt men eenige malen aan gedeelten, waar groote hoeveelheden bamboe groeien. Dit is de dikke bamboesoort, die men wojo kodjo noemt, en waarvan men o.a. de gebruikelijke watervaten en huiswanden maakt. Het komt mij voor, dat men zich deze bamboe zeer wel als dakbedekking zou kunnen ten nutte maken. Een betere dakbedekking is eerste voorwaarde voor het maken van betere huizen, en deze kunnen weer ertoe meewerken, de bevolking tot een meer gezeten leven te brengen.

Eindelijk kwamen wij te Salea aan. Ook dit dorp zag er geheel verlaten en zeer verwaarloosd uit. Het was mij dan ook een raadsel hoe het mogelijk was, dat dit dorp een tiental kinderen naar Dāsari dag aan dag op school kan doen gaan; waar wonen die kinderen dan? Later bleek ons, dat dichtbij het dorp een belangrijk tuinencomplex is, van waaruit de kinderen de school bezoeken.

Dāsari ligt aan den overkant van de Bongka. Wij daalden steil af naar de rivier, staken die met een kleine prauw over, en klommen aan den overkant weer tegen den hoogen oever op. De Bongka heeft hier een betrekkelijk smallen doorgang. Daardoor komt het, dat het water van de rivier, wanneer deze plotseling door de zware regens groote hoeveelheden water moet vervoeren, op deze plaats een meter of 15 kan stijgen. De regentijd valt in To Wana in de maanden Juni, Juli en Augustus. Later schreef de goeroe van Dāsari mij, dat een week na ons vertrek de Bongka zeven dagen aaneen zoo bandjirde, dat het water vele meters steeg en dit herhaalde zich enkele weken daarna. Doordat men op deze plaats de stijging van het water goed kan aangeven, krijgt men wel een indruk van het diluviale karakter van deze rivier. Dat gedurende zulke regenweken van reizen niet veel kan komen, spreekt vanzelf.

Op Dāsari is onze tweede goeroe geplaatst; evenals te Taronggo een getrouwde Minahasser. Het dorp is zeer on-

aanzienlijk; het dorps hoofd heet Doli, maar wordt ook wel Lidjo genoemd. Deze school wordt bezocht door de kinderen van Salea, Dāsari en Oeë Kaoeroe, alle drie Boerāngasi-dorpen.

Langs den geheelen weg, dien wij de laatste twee dagen hadden afgelegd, van Lemo tot aan Dāsari, heeft de vorige zelfbestuurder van Boengkoe eenige jaren geleden de menschen willen dwingen Mohammedaan te worden. Op zijn bevel moesten de menschen zich laten doopen. Het blijkt nu, dat deze ijveraar zonder verstand ons daarmee een belangrijken dienst heeft bewezen, want door dit optreden heeft hij veel tegenzin gewekt bij de To Wana, van wie de indertijd gedoopten nu dan ook weer allen hun „Mohammedanisme” van zich hebben afgeschud. Dat deze radja zoover is durven gaan, komt door de houding der vertegenwoordigers van het Binnenlandsch Bestuur van eenige jaren geleden, die niet moede werden de Mohammedaansche zelfbestuurders voor te houden: hoedt u voor den steeds verder opdringenden invloed der zending. Hierdoor ontstond een bepaald vijandige stemming, die tot voor dien niet bestond. Gelukkig heeft het huidige B.B. aan de verhoudingen weer hun normale vormen weten te hergeven.

Den volgenden morgen (17 Juni) besteedde ik aan de school. Het is hier de plaats om iets te zeggen omtrent het schoolwerk onder deze nog betrekkelijk primitieve menschen. Beide scholen zou ik willen noemen pionier-scholen, d. w. z. haar eerste taak bestaat hierin, zich een plaats te veroveren in een samenleving, die van zichzelf uit geen of zeer weinig behoefte gevoelt aan een school als leer-inrichting. Hierdoor valt onzerzijds de aandacht in de eerste plaats op het leerlingenverloop, op de vraag dus in hoeverre de volwassenen en de kinderen de school in leven houden door een voldoende bevolking daarvan. In de tweede plaats komen in dit stadium de resultaten van het schoolonderwijs zelf. Over beide punten wil ik hier iets mededeelen.

In de eerste plaats dus over het verloop der schoolkinderen. Beide scholen zijn in 1929 geopend, die van Taronggo in Maart, die van Dāsari in Augustus. Taronggo begon met 20 leerlingen.

waarvan er geleidelijk 9 moesten worden afgeschreven, d. i. dus 45 %. Als reden van de afschrijving is voor een deel van hen op te geven, dat ze eenvoudig niet meer kwamen, weer naar de vergelegen tuinen teruggingen; wij zullen deze reden kortheidshalve aanduiden met „weggebleven”. Van deze eerste groep schoolkinderen zijn er dan 6 „weggebleven”, d. i. dus 30 % van het totaal aantal aangenomen leerlingen of $\frac{2}{3}$ van het aantal afgeschrevenen. De eerste groep leerlingen, die te Dāsari werd ingeschreven, bedroeg 40. Van deze vielen er geleidelijk 21 af, d. i. 55,5 %; onder deze 21 waren er 19, die zijn „weggebleven”, hetgeen dus 47,5 % is van het totaal aantal ingeschrevenen en ongeveer $\frac{9}{10}$ van het aantal afgeschreven leerlingen.

Deze getallen zijn niet bemoedigend, maar doen het karakter van deze pionier-scholen goed uitkomen. Wat opvalt is, dat de school van Taronggo geen slecht figuur slaat tegenover die van Dāsari. De To Boerāngasi toch, wier school die van Dāsari is, hebben veel meer aanraking met de buitenwereld gehad dan de To Pesangke van Taronggo. Dezen zijn nog echte, ongebonden wildernis-menschen. Dit bleek ook duidelijk bij de aanneming van schoolkinderen; de bedoeling was de school te doen aanvangen in begin Januari, maar de goeroe slaagde er niet in de leerlingen vóór Maart bijeen te krijgen, niettegenstaande hij in October ermee begonnen was. Zich te binden aan een bepaald tijdstip valt moeilijk; iedere band gevoelt men als hinderlijk, waardoor het noodig is dien zoodanig te leggen, dat een groote, zoo mogelijk een zeer groote speling overblijft.

Wij gaan verder en bezien nu de lotgevallen van de tweede groep leerlingen, die beide scholen in 1931 aannam. Hier treedt dadelijk aan het licht, dat de To Boerāngasi de bedoeling van de school en haar aard begonnen te begrijpen en zich daarnaar al heel bevredigend gingen richten, terwijl de To Pesangke in dit opzicht geen stap verder waren gekomen. Dit blijkt al hieruit, dat de nieuwe leerlingen te Dāsari op den vastgestelden tijd present waren (Januari), terwijl de Pesangke jeugd eenige maanden na den vastgestelden datum bijeen was. Ook het aantal leerlingen verschilde: te Dāsari was men voorzichtig geworden, inziende wat het beteekent kinderen voor de school

af te staan. Vandaar dat er slechts 10 te krijgen waren. Te Taronggo kwamen er tenslotte 15, het gevraagde aantal.

Verder spreken ook de volgende getallen een duidelijke taal. Het verloop der 15 leerlingen van Taronggo was aldus: van deze werden er geleidelijk 6 afgeschreven, d.i. dus 40 %; onder deze 6 vallen er 4, die zijn „weggebleven”, d.i. dus ongeveer 27 % van het totaal aantal leerlingen en $\frac{2}{3}$ van het aantal afgeschrevenen. Vergelijken wij deze getallen met die, welke wij voor de eerste groep ingeschreven leerlingen vonden, dan komen wij tot de slotsom, dat er weinig is veranderd. Dāsari daarentegen geeft ons een ander beeld: van de in Januari 1931 nieuw aangenomen kinderen is er nog geen enkele afgeschreven.

Het spreekt vanzelf, dat de gegeven getallen niet tot basis mogen worden genomen voor een definitieve beoordeeling van elk der genoemde scholen. Daartoe loopt de ervaring over een te kort tijdperk, en is ook het aantal leerlingen veel te klein. Maar wel geven zij een indruk van de eigenaardigheden, die zulke scholen vertoonen.

Een heel enkel woord wil ik wijden aan de resultaten van het schoolwerk als zoodanig. Ik merkte reeds op, dat deze voor scholen in dit stadium niet van zulk een groot belang zijn, als dit voor langer bestaande scholen het geval is. Daarom wil ik me hier bepalen tot een globale vergelijking van de beide genoemde scholen. En dan valt 't op, dat de resultaten te Dāsari beter zijn dan die te Taronggo. Dit schrijf ik toe voornamelijk aan de geesteshouding der kinderen, die zeer verschillen. De belangstelling is te Dāsari veel groter, de kinderen zijn er met hun aandacht bij het werk. Te Taronggo zijn ze kennelijk nog gebonden aan de eigen, beperkte levenssfeer, waarin de geest nog geheel ligt ingekapseld. De houding der kinderen op school is te Taronggo nog geheel passief; men laat zich de lessen ondergaan, de behandelde dingen zeggen hun nog niets, men kan er nog voortreffelijk buiten. Daarom mogen dergelijke scholen niet beoordeeld worden naar de schoolresultaten, zooals wij gewoon zijn die op te vatten. Want dan zou men die moeten gaan forceeren door zich te gaan toeleggen op louter 'dressuur. Hiermede zou de school meer schade doen dan zij in staat is weer goed te maken.

Wat de verkondiging van het Evangelie aangaat, kan niet anders worden meegedeeld, dan dat wij hier nog maar zeer algemeen voorbereidend werk doen. Zoolang er nog geen zendeling in het land zelf woont, die de taal en de menschen kent, kan aan de Evangelieprediking niet voldoende leiding gegeven worden. Aan de Minahassische goeroes, zooals wij die hier leeren kennen, kan heel weinig zelfstandig worden overgelaten. En waar het er hier om gaat een arbeid van den grond af op te bouwen, daar is het noodig bedachtzaam voort te gaan, zoolang wij niet in staat zijn werkelijk leiding te geven. Onze goeroes hebben als eerste taak te zorgen, dat zij het vertrouwen van hun menschen winnen, om langs dezen weg tot de harten toegang te krijgen. Telkens daar, waar zij in persoonlijke gesprekken gelegenheid hebben iets van het Evangelie te vertellen, moeten zij dit doen. Maar van een systematische Evangelieverkondiging kan nu nog geen sprake zijn.

Dien middag kwamen eenige notabelen ons opzoeken, onder wie ook het dorpshoofd van Salea, Moama. Door de aanwezigheid van het eervorige onderdistrictshoofd, dat te Oeë Kaoeroe woont, liep het gesprek wat stroef, kwam de ongekunstelde gemoedelijkheid, welk den To Wana eigen is, niet tot haar recht. Het genoemde onderdistrictshoofd was n.l. verre van bemind, en ook nu deed hij stijf en deftig.

Op 18 Juni verlieten wij Dāsari en daarmede het terrein, waarover tot op heden de zorgen der Posso-zending zich uitstrekken. De weg, die in noord-westelijke richting loopt, stijgt 13 km bijna voortdurend. De helling is echter niet groot, en daardoor niet hinderlijk. Vermoeiend echter was de modder. Doordat ook hier het pad aanhoudend door het geboomte voert, kan de grond niet goed opdrogen. De damarhars, die men in deze bosschen verzamelt en vooral te Parangisi bijeen brengt, wordt met vrachtpaarden naar Salea gebracht, en verder over Dāsari en Oeë Kaoeroe naar de kust afgevoerd. Dat onze weg veel door paarden belopen wordt en niet door menschen weer hersteld, was goed te merken.

Tallooze malen moesten wij kleine riviertjes doorwaden. De grootste was wel de Oeë Kojo, die op de Tamoengkoe

Boko zijn bron heeft en naar de Bongka afvloeit. Een zijrivier van de Kojo is de Oeë Wongi, die wij tweemaal doorwaadden, en die ook op de T. Boko ontspringt.

Na 13 km te hebben geloopen, kwamen wij aan het dorp Ngojo. Dit is een nog in aanbouw zijnd filiaal van Salea. Deze menschen staan dus onder het dorps hoofd van Salea, maar zijn hierheen verhuisd om dicht bij hun tuingronden te wonen. Wij zijn hier op het grensgebied van de to Boerangasi en de to Oentoe noe Oeë; te Ngojo wonen ook van beide stammen menschen bij elkaar. Dit dorp ligt op een helling, die als tuin is gebruikt, en daardoor nu boomloos is. Gezeten in een der huizen zonder wanden genoten wij van een ver uitzicht op dit mooie land. Dat wij ons hier bevonden op een punt, waar druk getuind is en wordt, bleek uit de uitgestrekte alang-alangvelden, die op deze plaats zijn ontstaan. Wanneer men een akker aanlegt, daartoe de boomen velt en het land na den oogst weer aan zijn lot overlaat, komt het jonge bosch spontaan weer op en kan er van een ontstaan van alang-alangvelden geen sprake zijn. Deze harde grassoort toch, die een wortelstok heeft, komt wel op, maar wordt door de struiken en boomen overwonnen. Gaan echter de menschen de alang-alang afbranden, dan vernielen zij daarmee het jonge geboomte, terwijl zij den groei van het gras bevorderen. Dit toch brandt alleen aan de aardoppervlakte af, maar schiet uit de wortelstokken onmiddellijk weer jonge spruiten, terwijl de struiken en boomen veel langer tijd behoeven om zich te herstellen. Na eenige herhalingen zijn de boompjes voor goed doodgebrand, terwijl de alang-alang steeds weer zegevierend herrijst. Waarom steekt men deze velden in brand? Deels uit speelschheid, om het opwindende geknetter van het voortlopende vuur te genieten. Deels echter ook om herten te lokken, die op de jonge spruiten afkomen. Dat dit alang-alang branden, wanneer het op groote schaal wordt gedaan, voor het land zeer nadelig is, spreekt vanzelf. De wijze, waarop men hier de rijsttuinen aanlegt, n.l. door een stuk bosch te vellen en te verbranden, is alleen dan op den duur vol te houden, wanneer de verlaten tuingronden weer bosch worden. Het land is uitgestrekt en de menschen zijn gering in aantal, terwijl de natuurstgesteldheid zoo is, dat het bosch zich dadelijk weer herstelt,

mits de mensch het daartoe den tijd laat. Vanuit onze hooge zitplaats konden wij eenige bruine plekken in de alang-alang uitgestrektheid waarnemen; daar had men dus weer pas gebrand.

Niet ver van ons af zagen wij een ronden bergklomp liggen. Dat was de Tamoengkoe Boko, dien wij zooeven reeds noemden. Behalve de Kojo en de Wongi ontspringt ook de Parangisi of Sanggapajoe op dezen berg. Een eind verder naar het noorden zagen wij een berg liggen met een opvallenden vorm: een breed voetstuk met twee rotsgevaarten erop, de eene groot en de andere minder groot. Dit is de Watoe moana „de steen die een kind voortbrengt”. Hierop ontspringt de Menjo'e, een rivier waarmee wij nog nader kennis zullen maken.

Terwijl wij zaten te wachten, totdat onze rijst gaar zou zijn, kwamen eenige mannen en vrouwen opklimmen om eens naar ons te kijken. Een gesprek vlotte zelden bij een dergelijk bezoek, doordat wij Bare'e en zij Taa spraken; deze twee talen liggen wel heel dicht bij elkaar, maar het wederzijdsch begrijpen en verstaanbaar maken eischt van beide partijen eenige inspanning. Een gesprek met eenige der dorps hoofden, die wij ontmoetten, vlotte heel aardig, doordat dezen meer gewend zijn met vreemden om te gaan, en ook doordat eenigen van hen wel wat Bare'e kenden. Toch zijn de aanrakingen, zooals die te Ngojo, niet geheel waardeloos; men ziet en gevoelt de stemming, waarin wij tegenover hen verkeerden, vooral wanneer die kan worden uitgedrukt in den vorm van eenige gambir, die men als ingrediënt bij de sirih-pinang gaarne aanvaardt.

Na den maaltijd ging het verder door naar Parangisi. De weg daalde steeds, totdat wij na 4.5 km loopens in het dorp kwamen. Ook dit is nog niet afgebouwd, en het geheel deed wel zeer onbewoond aan. Het bivak was zoo bouwvallig, dat wij daarvan niet konden gebruik maken. Daarom trokken wij in het huis van het dorps hoofd, nadat wij daartoe van diens schoonzoon toestemming hadden gekregen. Dit huis staat op zeer hooge palen, binnen voelde het geheel wel wat wiebelig aan, maar overigens was het heel goed. Met ons geheele gezelschap hebben wij daar met genoeg twee nachten gehuisd.

Den volgenden dag, 19 Juni, hadden wij als rustdag uitgetrokken, om daarna aan één stuk door te reizen tot aan den mond der Bongka aan de noordkust. 's Morgens kwam het dorpshoofd uit zijn tuin thuis, en verschenen ook twee van zijn dochters, het onderhoofd en de dorpsschrijver. Lang hebben wij met elkaar over allerlei zitten praten. Het dorpshoofd heet Ta'oko. Zijn dorpsschrijver is een Boegineesche jonge man, die daar nu een jaar of twee woont en sedert kort zijn schoon-zoon is. Het onderhoofd is een Bare'e-spreker uit Palande afkomstig en Sali geheeten.

Men heeft op Parangisi een Landschapsvolksschool gehad, maar na een maand gaf de onderwijzer het op; hij kon het er niet uithouden en keerde naar zijn plaats van herkomst terug, n.l. Tokala. Sedert dien is de proef niet herhaald. Voor een jongen, die zonder eenige leiding op een eenzame plaats wordt gezet om als pionier op te treden, is de taak ook onevenredig zwaar. Aan kinderen zal het er zeker niet ontbreken, want Parangisi zelf telt 57 belastingplichtigen. Voegen wij hierbij de menschen van Ngojo, dan komen wij zeker boven de 70, dus een groep, die heel goed een kleine volksschool kan oprichten en bevolken.

In den loop van het gesprek kwamen wij te spreken over menschen met een baard. Een van het gezelschap, het onderhoofd van Terongan, vertelde, dat hij op Kolonodale eens een geweldige baard had gezien; de bezitter daarvan was „een pandita agama Manilla”. Hij bleek pastoor Capelle te bedoelen. Ik hoorde hier voor 't eerst de uitdrukking „godsdienst van Manilla” voor Roomsch. Het bestaan van dezen godsdienst is niet geheel onbekend onder de To Wana; een zeer enkele To Wana-jongen is als gevolg van de aanraking met de buitenwereld Roomsch geworden.

Toen wij den volgenden morgen (20 Juni) op weg gingen, begonnen wij de drie zwaarste loopdagen van den geheelen tocht. Maar daar staat tegenover, dat ze zonder twijfel de meest geanimeerde geweest zijn door de groote afwisseling en het natuurschoon, dat wij op vele plaatsen te zien kregen.

Niet lang nadat wij Parangisi verlaten hadden, kwamen wij aan een ondiepen, middelmatig grooten bergstroom, de ons

reeds bekende Parangisi of Sanggapajoe. Eenige kilometers volgden wij deze rivier; nu eens links dan rechts langs het water, heele gedeelten loopende door den stroom, dien wij gelukkig mee hadden. Toen kwamen wij op de plaats, waar de Sanggapajoe in een grootere rivier stroomt. Deze rivier is de Menjo'e. Het water is geheel troebel; dit doet de Maliwoeko, verzekerde onze begeleider, de Menjo'e is oorspronkelijk even helder als de Sanggapajoe, maar de Maliwoeko is steeds troebel, vandaar haar naam.

Een klein eind liepen wij door het enorm breede bandjirbed van de Menjo'e en verlieten toen de rivier om langs de westhelling van de Wajaa Siwangoe te klauteren. Dit gedeelte van den weg was wel vermoeiend, en 't was dan ook goed dat wij weer aan de Mejo'e gekomen, in een paar zeer primitieve hutjes konden rusten en ons maal houden. Van dit punt af volgden wij weer het bed van de Menjo'e tot daar, waar deze in de Bongka valt. De oevers van de rivier zijn op dit gedeelte zeer steil, maar doordat het water niet hoog was, konden wij nu eens aan de linker- dan weer aan de rechterzijde langs het water lopen. Hiertoe moesten wij vijfmaal oversteken, wat geen bijzondere moeilijkheden gaf, doordat het water nog niet tot aan 't middel kwam, en de stroom niet sterk was. Er lag iets fantastisch in dit gedeelte van den tocht. Bij de samenvloeiing met de Bongka gekomen, klommen wij tegen den westelijken oever op en kwamen toen op een vlakte. Het was nog een gloeiend warme loop naar het dorp Padamboeka, dat niet meer veraf lag, maar doordat wij zeer werden opgehouden door een soort struik met liaanachtige vertakkingen, die zeer dicht bezet zijn met doorns als van rozen (de wajaa ngkongkoli), duurde het een behoorlijke tijd voor wij het dorp bereikten. Dit bleek weer geheel verlaten te zijn. Onze geleider Mbosi maakte zich verdienstelijk door op zoek te gaan naar menschen, met het resultaat, dat wij het onderhoofd den volgenden morgen nog even te spreken kregen.

Padamboeka ligt op Todjosch grondgebied, behoort dus tot de onderafdeeling Poso. Het is een vrij groot dorp van ruim 75 belastingplichtigen, en staat onder het dorpshoofd Sambe. Een korten tijd heeft men hier een Landschapsvolksschool gehad. Maar deze is opgeheven, omdat de geringe belangstel-

ling, die de menschen toonden, niet in verhouding stond tot de uitgaven, die met het oog op de bezuiniging moesten worden beperkt. Padamboeka is, wellicht naar Tarawe, dat wij niet bezochten, de meest geïsoleerde plaats in dit gebied. Een onderwijzer, die hier geplaatst wordt, moet wel iemand zijn, die meer dan anderen zelfstandig kan werken. Want het hangt voor een zeer belangrijk deel af van het optreden van den goeroe, of een beginnende school al dan niet slaagt.

Het bivak, waarin wij overnachtten, had een dak dat bijzonder goed lekte. Dien vooravond en het eerste deel van den nacht regende het flink. Met behulp van regenmatjes slaagden wij erin het tenminste onder het muskietengordijn (de klamboe) droog te houden.

De weg, dien wij op 21 Juni aflegden, was van een gansch anderen aard dan die, welken wij den vorigen dag hadden gehad. Het klinkt overdreven maar is niettemin een feit, dat men op het gedeelte, dat dicht bij de Bongka en daaraan evenwijdig loopt, voortdurend steil op en steil af gaat. Dit pad, dat nergens breeder is dan een halven meter, is de officieele weg, en is ook gemeten. Maar het is uitgesloten, dat men hier ooit een weg zou kunnen maken, waarlangs paarden gevoerd kunnen worden. Daartoe zou hij geheel moeten worden omgelegd, als het terrein daartoe de mogelijkheid openlaat.

Ongeveer 10 uur kwamen wij aan een riviertje, dat zich in de Bongka stort, over en tusschen geweldige brokken steen door. Hier hadden wij een mooi gezicht op de imponeerende kloof, waardoor de Bongka stroomt. Tusschen een paar groote steenen improviseerden wij een hutje en pleisterden er om te koken en te eten.

Het bleek niet mogelijk te zijn dien dag nog tot aan het dorp Tobamawoe door te gaan. Toen wij aan een uitgebreid tuinencomplex kwamen, besloten wij daar te overnachten. Wij werden heel vriendelijk door de menschen ontvangen. Een tuinhuis, ruim en goed gebouwd, werd ons ter beschikking gesteld. Wij bleken gekomen te zijn op het gebied, waar een deel der menschen van Tobamawoe hun akkers plegen aan te leggen. De rijst, die reeds begon te rijpen, zag er buitengewoon goed uit, de halmen waren zoo hoog, dat de aren

op verschillende plaatsen boven onze hoofden reikten. Dit moeten wel vruchtbare gronden zijn. Vanuit het tuinhuisje hadden wij een heel mooi uitzicht op de omgeving, die ook hier zeer geaccidenteerd is.

De afstand, dien wij den volgenden dag hadden af te leggen, was niet groot. Niet lang, nadat wij de tuinen verlaten hadden, voerde de weg langs de helling van de Katongka naar boven. Deze berg heeft een langgerekten vorm. Aan het westelijk einde ervan buigt de weg om en is over een afstand van een meter of honderd vlak. Hier is de helling van den berg begroeid met alang-alang en stijgt aan de rechterhand steil op naar boven, terwijl ze links even steil naar beneden afloopt. Doordat het pad heel smal is, is het te begrijpen, dat sommigen de vrees voor den afgrond om het hart slaat. Van den vorigen radja van Boengkoe vertelde onze begeleider ons, dat hij op deze plek zoo bang werd, dat hij beloofde een geit te zullen offeren, wanneer allen heelhuids dit gevaarlijk stuk zouden zijn voorbijgekomen. Ons, die dit verhaal te voren was verteld, viel de griezeligheid mee; het was heelemaal niet zoo erg. Van hieruit hadden wij een mooi gezicht op het lagere bergland met de diepe insnijdingen op den voorgrond en het hogere bergland op den achtergrond.

Van dit punt daalden wij af naar de Kalinsoe. Deze helling was zeer lang en op vele plaatsen vrij steil, zoodat wij hier mochten ondervinden, hoe vermoeiend een langdurige en steile daling is. Aan de Kalinsoe gekomen volgden wij de rivier, waarbij wij haar driemaal moesten doorwaden. Het was duidelijk te zien, dat ze in den afgeloopen nacht sterk gebandjird had, en ook nu viel ons de diepte en de sterkte van den stroom niet mee. Waar de Kalinsoe in de Bongka valt, beklommen wij den hoogen linkeroever en liepen door naar Poe'oe ntaripa.

Het was eigenlijk onze bedoeling om in het To Wana-dorp Tobamawoe te overnachten, maar door een vergissing zijn wij langs een anderen weg op Poe'oe ntaripa terecht gekomen, een dorp van louter vreemdelingen. Toch zijn wij nog op Tobamawoe geweest, waar een Landschapsvolksschool is, en hebben wij het dorpshoofd gesproken, Soni geheeten. Dit dorp

schijnt niet veel menschen te tellen, volgens opgave van het dorpshoofd zijn er slechts ruim 30 belastingplichtigen. Deze opgave is zeker te laag; de oorzaak hiervan zal wel hierin gezocht moeten worden, dat het dorpshoofd de lieden, die verweg hun tuinen aanleggen, beschouwt als een eigen dorp te vormen. Hij zal mijn vraag dus hebben opgevat als: hoeveel menschen hebt ge werkelijk onder uwe leiding?

De bewoners van Tobamawoe noemen zich To Linte, naar een kleinen berg, die ongeveer ten noorden van het tegenwoordige dorp moeten liggen, en waarop men vroeger de gemeenschappelijke versterkte woonplaats had. De school te Tobamawoe telt ruim 30 leerlingen. Toen wij er kwamen, werden wij er met fluit en trommel ontvangen, waarop een meisje een Maleische toespraak hield, die ze vlot uit het hoofd opzei. De onderwijzer is een Minahasser, die vroeger een korten tijd in onzen dienst is geweest.

Met hem sprekende over de vacanties bleek het, dat men hier geheel de regeling volgt, die voor de Mohammedaansche kustplaatsen geldt, en die naar Gouvernementsmodel is gesneden. Met den oogst wordt geen rekening gehouden, de groote vacantie valt echter in de vastenmaand van de Mohammedanen. Tot aanpassing aan de plaatselijke behoeften der gemeenschappen wordt ook zelfs geen flauwe poging gedaan.

Toen wij den volgenden dag dicht bij Poe'oe ntaripa over de Bongka waren gezet, kwamen wij aan een dorpje, dat Sampompasiele heet. Den naam ontleent dit dorp aan de plek, waar het nu ligt; en deze plaats is genoemd naar een handelaar, die van de kust gekomen was en daar tot aan zijn dood gewoond heeft. Deze man heette Pansiele. De bewoners van Sampompasiele zijn To Polempa en woonden vroeger aan de Potimbe-rivier, een linker zijrivier van de Bongka, M o l e m p a beteekent „twee vrachten, elk aan het uiteinde van een stok, over den schouder dragen”. Dien naam kregen deze menschen, omdat ze zoowel den heer van Boengkoe als dien van Todjo erkenden en tegenover elk van hen hun plichten hadden te volbrengen.

Toen wij den Woto ntamboeë hadden beklommen, kregen wij een heel mooi gezicht op de Bongka en eenige plaatsen daaraan. Aan den voet van den berg, waarop wij stonden,

ligt Ratomponggedi, dat ook bewoond wordt door To Polempa. Ook deze plaats is genoemd naar een vreemden handelaar, die daar lang gewoond heeft, Ponggedi genaamd. Vandaar de naam „Vlakte van Ponggedi”. Aan den overkant van de Bongka ligt links het dorp Paranonge, dat een volkrijke plaats moet zijn (± 140 belastingplichtigen) en dat bewoond wordt door „taoe ri Karale” „menschen van den berg Karale”. En rechts bij een kromming van de Bongka, zou men Bonebae kunnen zien liggen, wanneer boomen dit niet beletten.

Te Bonebae werden wij ontvangen door het districtshoofd, eenige dorpsnotabelen en den Minahassischen onderwijzer van de Landschapsvolksschool. Ook hier begroetten de schoolkinderen ons met fluitspel. Ook Bonebae is een vrij groot dorp met ± 70 belastingplichtigen. Samen met Paranonge zou het een groote school kunnen hebben. Dat de school echter niet bijzonder groot is, zal onder meer moeten worden toegeschreven aan het feit, dat Bonebae gelegen is op een plaats, waar de grond in den geheelen omtrek uitmunt door onvruchtbaarheid. Het gevolg hiervan is, dat de tuingronden ver weg liggen; de kinderen kunnen daardoor niet geregeld thuis komen, want 't „thuis” zijn de tuinhuisen. Voor de ouders beteekent dit, dat zij de schoolgaande kinderen geheel moeten afstaan, geen hulp meer aan hen hebben, hetgeen voor velen een zeer wezenlijk bezwaar is. Een bezwaar van onzen kant tegen een permanenten toestand als hier beschreven, is, dat de schoolkinderen van Maandag tot Zaterdag in een leeg dorp bijeenwonen, waardoor zij buiten schooltijd te veel aan zichzelf zijn overgelaten, en bovendien veel te weinig voortdurende aanraking onderhouden met het leven van hun ouders, waarin zij na het afloopen van de school weer hun plaats moeten vinden. Deze bezwaren gelden niet alleen voor een school als die van Bonebae, ik denk bijvoorbeeld aan die van Taronggo. Maar bij Bonebae staat aan de oplossing der moeilijkheid een zeer groote hinderpaal in den weg, n.l. de onvruchtbaarheid der omgeving.

De bewoners van Bonebae worden To Japi genoemd, naar den berg Japi, die aan den linkeroever van de Bongka moet liggen. M o j a p i beteekent „met tusschenruimten”; deze karakteriseering van dien berg geldt de steengevaarten, die in

vertikale richting gespleten zijn, maar waarvan de stukken in het gelid overeind zijn blijven staan met regelmatige tusschenruimten.

Te Bonebae heb ik ook mijn aandacht gegeven aan een kwestie van schoolorganisatie, die op het oogenblik zeer onze aandacht heeft, doordat het Gouvernement ons een regeling wil opleggen, waartegen wij bezwaar hebben. De openbare volksscholen zijn driejarig en nemen ieder jaar nieuwe leerlingen aan. Er zijn dus steeds aanwezig een 1e, een 2e en een 3e klas. Waar nu bijna alle scholen één onderwijzer hebben, is het niet mogelijk alle drie de klassen gelijktijdig les te geven; onze onderwijzers toch hebben met twee leerjaren tegelijk reeds hun handen zeer vol. Teneinde nu toch met één goeroe te kunnen volstaan, heeft men de volgende regeling uitgedacht: de school opent 's morgens met de klassen I en III; na twee en een half uur gaat I naar huis en komt II binnen, terwijl III blijft doorwerken; na weer twee en een half uur is de school afgeloopen en keeren ook II en III naar huis terug. Tot op heden hebben wij deze regeling kunnen vermijden, doordat wij vier jaarklassen hadden en om de twee jaren aannamen. Een eenmansschool bestond dus steeds uit twee tegelijkertijd aanwezige jaarklassen: of I en III, of II en IV. Hierdoor was het mogelijk de school steeds met alle leerlingen tegelijk te doen beginnen.

Ons bezwaar n.l. tegen de z.g. „gesplitste schooltijden”, zooals die hierboven zijn omschreven, ligt in de vrees, dat de leerlingen der 2e klas, die eerst in het midden van den voormiddag op school worden verwacht, slechts voor een gedeelte zullen opkomen. Hierdoor zou niet alleen de tweede klas verlopen, maar bovendien als natuurlijk gevolg hiervan voor de 3e klas van het daarop volgend jaar weinigen meer overblijven. Nog minder dan de volwassenen hebben de kinderen eenig idee van tijd, en kunnen daardoor onmogelijk regelmatig ongeveer op het oogenblik, waarop voor hen de school aanvangt, ter plaatse zijn. Daarbij komt, dat deze kinderen den dag moeten beginnen, terwijl hun kornuiten van de 1e klas mogen eindigen.

Nu is het maar de vraag, of deze bezwaren bedacht zijn, dan wel of ze in de praktijk ook werkelijk bestaan. Dit kunnen

ons alleen de scholen leeren, waar de dubbele schooltijden worden toegepast. Zulk een school is die te Bonebae, en daarom vroeg ik den goeroe: Komen de leerlingen van de 2e klas geregeld en op tijd op school? Hierop legde hij mij uit, dat hij alle leerlingen gelijktijdig liet komen, maar de 2e klas binnen of buiten de school wat bezig hield om ze vast te houden. Nu verkeert Bonebae in dit opzicht nog in gunstige omstandigheden, doordat de kinderen in het dorp toch niets en niemand hebben, die hun harten van school aftrekken. Maar in een normale samenleving is dit geheel anders. Op zijn reis door de oostelijke deelen van Noord-Oost-Celebes heeft mijn vader ook dezelfde taktiek opgemerkt; de kinderen van de 2e klas worden gedurende de eerste periode vastgehouden, want anders komen zij niet. Zij moeten twee en een half uur maar voor spek en boonen erbij zitten, wat op het erf rondscharrelen, om te wachten tot hun beurt is gekomen. Ons bezwaar is dus volstrekt niet uit de lucht gegrepen. Voor ons is het nu de vraag: is een dergelijke maatregel van paedagogisch standpunt verantwoord? Wij meenen dit ontkennend te moeten beantwoorden, en handhaven daarom onze bezwaren tegen de gesplitste schooltijden.

Benedenstrooms van Bonebae is de bevolking sterk met vreemde elementen gemengd, vooral door het binnenkomen van gemengde kustbevolking, die Mohammedaan is, terwijl de To Wana over het algemeen nog heiden zijn. Ik volsta hier met een korte opsomming van de dorpen en het aantal belastingplichtigen, dat eenig idee geeft van de grootte der plaatsen. Deze opgaven heb ik van het districtshoofd, een Mohammedaan, die een half jaar in functie is, maar van wien ik te laat bemerkte, dat zijn mededeelingen buitengewoon weinig betrouwbaar zijn. Hij zal wel niet met opzet zoo weinig en zoo verkeerd geweten hebben; veeleer maakte hij bij nadere kennismaking den indruk van dom te zijn.

Aan den rechter-oever van de Bongka ligt Rato kananga, een dorp met 28 belastingplichtigen. Verder stroomafwaarts liggen aan den weg Watoesongoe en Sojo marade, samen met een goede 30 belastingplichtigen. Deze menschen worden To Roka genoemd, naar een groote rots aan den linker-oever

van de Bongka. Tompontoba of Bintori is een dorp van To Ampa met ruim 40 belastingplichtigen. Een heel klein dorp is dan nog Sompota'engko, dat 17 belastingplichtigen telt en waar To Roka en To Ampa samenwonen.

Op 24 Juni liepen wij van Bonebae naar Tompontoba (Bintori), waar wij overnachtten. Den daaropvolgenden dag ging het door naar Sempa, de plaats, die dicht bij de monding van de Bongka aan het zeestrand ligt. Hier was onze looptocht teneinde. En toen wij den volgenden dag met de motorboot „Togean”, die op dienstreis Sempa aandeed, naar Posso voeren, konden wij dankbaar terugzien op een zeer voorspoedigen tocht.

Belangrijke verschijnselen op Zendingsgebied.

Prijsvraag over de Zending. — Gebruik van bereid opium. — De Indische kerk en de Zending. — De Deutsche Zending in China. — De Javaansche bijbelvertaling. — De R. Kath. Missie in Ned. Oost-Indië gedurende 1932. — De Geref. Kerken en de Ned. Zendings-Raad. — Zendings-statistiek-1931. — Christelijke actie op Bali.

Prijsvraag over de Zending. — Directeuren van Teyler's Stichting en de leden van Teyler's Godgeleerd Genootschap hebben een prijsvraag uitgeschreven om antwoord te worden voor 1 Januari 1934: „Hoe op vrijzinnig Christelijk standpunt te oordeelen over de zending?”

Wij hopen zeer, dat hierop antwoorden bij het Fundatiehuis te Haarlem zullen inkomen en zijn benieuwd die te lezen.

* * *

Gebruik van bereid opium. — Ingediend is een wetsontwerp houdende voorbehoud der bevoegdheid tot bekrachtiging van de overeenkomst nopens het gebruik van bereid opium van 27 November 1931.

De aanvaarding van deze overeenkomst zal wijzigingen medebrengen in de wetgeving van Ned. Indië t.a.v. de volgende punten:

- 1e. verhooging van de leeftijdsgrens, waaronder het opiumverbruik aan een ieder is verboden, van 18 tot 21 jaar;
- 2e. opneming in de opiumwetgeving van de strafbepaling als bedoeld in het tweede lid van art. II der overeenkomst;
- 3e. vastlegging van het in de praktijk reeds bestaande voorschrift, dat regie-opium niet anders dan tegen contante betaling mag worden verkocht.

Aangezien bovenbedoelde wetswijzigingen nog niet tot stand zijn gekomen, is aan het onderhavige wetsontwerp de